

บทที่ 1

บทนำ : แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนศึกษา

ความนำ

การศึกษาชุมชน ก็คือการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจเรื่อง “ชุมชน” ในแง่มุมต่าง ๆ ความรู้และความเข้าใจในบทนี้เป็นรากฐานที่สำคัญในการศึกษาในบทต่าง ๆ ได้ต่อไป ปัจจัยสำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนก็คือการเข้าใจสภาพปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน รู้จักสภาพแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างดี ในอดีตการเข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากการที่ชาวบ้านหรือนักพัฒนาได้ใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนนั้น หรือมีความคุ้นเคยกับชุมชนนั้นมาก่อน แต่ก็เป็นเพียงความเข้าใจในขอบเขตกว้าง ๆ หรือรู้ว่าเป็นปัญหาแต่ไม่เคยตระหนัก หรืออาจรู้เรื่องดีเป็นบางด้านไม่เพียงพอที่จะวางแผนหรือกำหนดโครงการพัฒนาชุมชนได้อย่างละเอียดชัดเจน ยิ่งสถานการณ์ปัจจุบันมีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะผลกระทบจากปัจจัยภายนอก ทำให้ปัญหาชุมชนซับซ้อนเพิ่มมากขึ้นและยากต่อการแก้ไข การวิเคราะห์ปัญหา

และสาเหตุตลอดจนหาแนวทางในการพัฒนาชุมชน จึงยังจำเป็นต้องอาศัยชุมชนศึกษา (community study) เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา วัฒนธรรม โครงสร้างของประชากร และทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชนมากขึ้นเท่านั้น

ดังนั้นการศึกษาชุมชนหรือชุมชนศึกษา เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญยิ่งในปัจจุบันและอนาคต เพราะอดีตได้ให้ประสบการณ์และข้อมูลที่เป็นบทเรียนสำหรับสังคมเรา ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนศึกษาในหนังสือเล่มนี้ จึงมีการนำเสนอสาระสำคัญที่มีรูปแบบเดิม ผสมผสานกับสาระสำคัญรูปแบบใหม่เกี่ยวกับชุมชนและชุมชนศึกษาที่แตกต่างจากองค์ความรู้เดิม ๆ ที่เคยมี แต่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคต รวมถึงการนำเสนอแง่มุมแนวคิดชุมชนและชุมชนศึกษาใหม่ ๆ เพื่อการประยุกต์และเชื่อมโยงให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงเกี่ยวกับการศึกษาชุมชนได้ต่อไป นอกจากนี้องค์ความรู้ต่าง ๆ ของหนังสือเล่มนี้ หวังจะเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ ๆ ด้านชุมชนและชุมชนศึกษา เพื่อประโยชน์ในการสร้างชุมชนที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทยให้มั่นคงและยั่งยืน ด้วยวิธีการศึกษาชุมชนและด้วยตัวของตัวเองได้ต่อไป

บทนี้ จะเป็นแนวคิดเกี่ยวกับความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนศึกษา โดยมีสาระที่สำคัญดังต่อไปนี้

แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนศึกษา

1. แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนศึกษา

ถึงแม้ว่าในระยะเวลาเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา จะได้มีความพยายามในการศึกษาชุมชนโดยเฉพาะชนบทไว้อย่างต่อเนื่อง แต่ยังไม่สามารถกล่าวได้ว่าเรารู้เท่าทันสภาพสังคมที่หลากหลาย และที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว องค์ความรู้ที่ได้มาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความจริงทั้งหมด ยิ่งหากจะพิจารณาอย่างเจาะจงเฉพาะสังคมเฉพาะกลุ่ม เช่น ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวเขา ซึ่งกำลังได้รับผลกระทบจากระบบพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรมอย่างมาก ก็ยิ่งไม่มั่นใจนักว่าเรามีความรู้เกี่ยวกับชุมชนและสังคมเหล่านี้เพียงพอเพียง ดังนั้นการศึกษาชุมชน เพื่อให้รู้เท่าทันสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ย่อมเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการทำงานพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง

การขาดความรู้ที่เท่าทันสภาพชุมชนที่กำลังเปลี่ยนแปลง เป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันยังมีปัญหาอีกด้านหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่ากัน นั่นคือการขาดแนวทางหรือกรอบในการศึกษาที่ช่วยให้เข้าใจสภาพของชุมชนอย่างเป็นระบบ และเข้าใจถึงทิศทางและกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ถ้ากล่าวอย่างเจาะจงโดยเฉพาะชนบท ก็คือ

ชุมชน หมู่บ้านขนาดเล็กหลาย ๆ แห่ง ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันทางเศรษฐกิจและสังคม ถึงแม้จะเป็นชุมชนขนาดเล็กหรือมีสภาพล้าหลังเพียงใดก็ตาม จะเห็นได้ว่าชุมชนเหล่านี้มีความสลับซับซ้อนและมีความแตกต่างกันในด้านเงื่อนไขและองค์ประกอบทางสังคม จนยากที่จะหาข้อสรุปหรือทำความเข้าใจได้อย่างชัดเจน ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมี “เครื่องมือนำทาง” ที่ช่วยชี้ให้เห็นว่าเราควรจะศึกษาประเด็นอะไรบ้าง ช่วยให้เห็นว่ามีสาเหตุหรือปัจจัยอะไรบ้างที่เป็นองค์ประกอบต่าง ๆ ที่สำคัญอย่างไร สิ่งเหล่านี้มีสัมพันธ์กันอย่างไร และมีผลต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างไร กรอบคิดหรือ “เครื่องมือนำทาง” ในการศึกษาดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่จำเป็น ถ้ามีอะนั่นแล้วผู้ที่ศึกษาชุมชนมักจะไม่ว่าจะศึกษาชุมชนในด้านใดบ้าง ไม่รู้ว่าจะเก็บข้อมูลอะไร รวมทั้งไม่สามารถเข้าระบบความสัมพันธ์และกลไกของชุมชน ที่เป็นตัวอธิบายการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน การศึกษาชุมชนนั้นไม่ใช่เป็นแค่เพียงการพรรณนาให้เห็นว่าในชุมชนหนึ่งมีประชากรจำนวนเท่าใด ประกอบอาชีพอย่างไร มีประเพณีวัฒนธรรมอย่างไร มีปัญหาอะไรในการดำเนินชีวิตมีระดับการพัฒนาอย่างไร เสมือนเป็นการบรรยายให้เห็นองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นภาพนิ่งเท่านั้น แต่เป็นการอธิบายอย่างเป็นระบบว่า ชุมชนนั้นมีสภาพโดยองค์รวมอย่างไร มีเงื่อนไขทางด้านสิ่งแวดล้อม รูปแบบการผลิตหรือการทำมาหากิน มีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างไร มีการจัดระเบียบทางสังคมอย่างไร โครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร องค์กรชาวบ้านมีอย่างไร มีปัจจัยหรือมีอิทธิพลจากชุมชนภายนอกมาเกี่ยวข้องอย่างไร ชุมชนมีองค์ความรู้ที่ได้สะสมมาอย่างไร มีวิธีการ มีศักยภาพอย่างไรในการแก้ปัญหา และมีปัจจัยอะไรที่มีบทบาทสำคัญ ในการกำหนดทิศทางและรูปแบบของความสัมพันธ์ ข้อมูลเหล่านี้ ถ้าสามารถเก็บรวบรวมได้ ก็จะนำมาซึ่งความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงชุมชน และปัญหาที่เกิดขึ้น

ปัจจุบันปัญหาที่พบในการศึกษาชุมชนก็คือ **ความสามารถในการศึกษาเชื่อมโยงระหว่างปรากฏการณ์ด้านต่าง ๆ** ให้มาเป็นการวิเคราะห์แบบองค์รวมได้ รายงานการวิจัยของนักวิจัยหน้าใหม่ มักออกมาในรูปของการบรรยายรายละเอียดด้านต่าง ๆ เช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ครอบครัวและเครือญาติ ความสัมพันธ์ทางการเมืองและระบบความเชื่อต่าง ๆ โดยแต่ละด้านมีส่วนของมันโดยเฉพาะ บรรยายไว้เป็นส่วน ๆ แต่ไม่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ทำให้ไม่เห็นภาพรวมของชุมชนและไม่สามารถที่จะนำองค์ความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาให้กับชุมชน หรือทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้